

Д.Т. Көптілеуова, Р. Қожахметова

НАГИБ МАХФУЗ ЖӘНЕ АРАБ РОМАНЫ

Табиғат берген үздік талантының арқасында үнемі заман құбылыстарымен, ондағы өзгеріспен байланысты толысып, өзеннен мұхитқа, жас шыбықтан еменге айналып, араб романының әміршісі атанған Нагиб Махфуз – күллі араб елдерінің қай түкпірінде болмасын, есімі құрметпен аталып, өзі ғұмыр кешкен уақыттың ірі қаламгері, сыншысы, оқырманның емшісі ретінде танылған ұлы талант. Қай зерттеушінің еңбегін ақтарып, жазушымын дегеннің ісініп тұрған тамырын бассаңыз да Нагиб Махфуздың жәбәл Мұса тауының тасты айдап ақтарылған асау тасқынындай дарын қуаты мысын басып, мойындамайтыны жоқ. Нагиб Махфуз әдебиетте жарты ғасырдан артық еңбек етіп, тер төкті. Кемеңгер жазушының шығармаларын аудару үрдісі өткен ғасырдың 60-жылдарының басынан қолға алына бастады. Содан бастап араб әлеміне еретерек танымал, қазіргі араб романын тудырушы ұлы тұлғаның есімі алыс-жақын шет елдерге де танылып үлгерді. 1974 ж. өзінде-ақ көрнекті испан арабтанушысы П. Мартинес Монтавес «Сөз жоқ, Махфуз - әлемдік деңгейдегі бүкіл қазіргі араб прозасының, ең алдымен, араб романының басты тұлғасы» деп айтқан еді. Нагиб шығармашылығына қанық Таха Хусейн өз уақытында оның Нобель сыйлығына лайықты бірден-бір кандидат деген. Араб тілінің қиын әрі «сирек» тіл деп есептелуі Нобель сыйлығын тағайындаушылардың әрдайым оған кандидатты тек еуропа тілдерінде жазатын көркем сөз иелерінің арасынан іздеулерінде, ал «экзотикалық» тілдерде жазатын авторлар олар еленбейтінде деген өкпесі болған /1, 6-7/.

Дегенмен көп ұзамай Стокгольмнен Мысыр еліне келіп жеткен хат араб әлемін дүр сілкіндірді. Ұлы талант иесі Махфуз ғана емес, қазіргі араб әдебиеті де әлемдік деңгейдегі мәдениеттің көрінісі ретінде сөзсіз ұлт мақтанышына ие болды /1, 7/.

Махфуздың шығармашығы жайлы әдебиет шексіз көп. Мысырда ол туралы жазбаған, ол туралы айтпаған әдебиетші де, сыншы да жоқ. Сондай-ақ араб романының әміршісі жайында өзге де араб елдерінде, Еуропада, Америкада да жазатындар өте көп. Махфуздың замандас досы әрі әріптесі Тауфиқ әл-Хаким ол туралы: «Нагиб Махфуз романмен ажырамас «католиктік» некеге тұрды». Ол араб романының алып ғимаратын тұрғызып, оны көптеген адам образдарымен толтырды. Бүкіл араб романистикасы Махфуз салған жолмен жүреді» деп оң бағасын бере,

Нагиб Махфуздың туылған күнін «араб романының мейрамы» деп атап өтуді ұсынған еді. Махфуз жайлы жазылған әдеби зерттеу жұмыстары, сыни мақалалар, пікірлер, сондай-ақ ол берген сұхбаттарды жинастырса, бүтін бір кітапхана құралатынына қарамастан, оның не өмірбаяны, не шығармашылығы жайлы әлі де толық кітап жазылмаған. Сонымен қатар, оның соңғы жазылған романдарына арналған көптеген пікірлер авторларының айтуынша, шығармаларының образдылығы мен жөн-жапсарын түсініп, дұрыс талқылау үшін, ең алдымен, оның өткен тарихын, оның ішінде, жазушының ой-өрнегінен өткен, алғаш жазылған еңбектерін жақсылап зерттеп, білу керек.

Махфуздың өзі талай рет өмірбаянын жазуға ниеттенгенмен, жүзеге асыра алмады. Оның айтуынша, «өмірбаянын жазып шығу туралы ой әрдайым келеді. Бірақ ақиқат – қауіпті, әрі дерлік орындалмайтын талап. Себебі мен - ұзақ өтпелі кезеңнің замандасымын. Бұл кезеңде құндылықтар жойылып, жасампаздық етек алып, адамзат атаулы екіге бөліне бастады» деп есіне алады жазушы.

Махфуздың өмірбаянын жазу қиынға соғады. Себебі онда айтарлықтай оқиға жоқ. Ол Каирде туып, екі қысқа мерзімді сапарын – Мысыр мәдени ағартушылары делегациясының құрамында Югославияға және Йеменге соғыс жүріп жатқанда, мысырлық әскери күштермен сапарын қоспағанда, шет елге аяқ баспаған. 40 жылға жуық мемлекеттік қызметте, бастапқыда уақыттар министрлігінде шенеунік, кейін мәдениет министрлігінде әр түрлі қызметтерде істеді. 1972 жылы зейнеткерлікке шығып, «әл-Аһрам» газетінің әдеби кеңесшісі болады. Редакциядағы көрші кабинетте өмірінің соңына дейін Тауфиқ әл-Хаким қызмет еткен. Шұғыл жұмыстар, келушілер болмаған кездерде Мысыр әдебиетінің екі бірдей патриархы сүйікті тақырыптарында әңгіме шертетін /1, 8/.

Жазушылықпен айналысуға бел буған Махфуз жүйелі түрде әлем әдебиетінің тарихын толықтай оқып, білуге кіріседі. Бірақ уақыттың тапшылығынан – ол кезде жасы 24-те еді – ол ежелгі Грекия әдебиетінен бастаудан бас тартады. Өйткені ол үшін жаңа заман маңыздырақ еді. Сөйтіп ол бірден жаңа заман әдебиетін оқуға кірісіп кетеді. Ал жол-жөнекей ежелгі және орта ғасырлардың озық үлгілерімен де танысады.

Әдебиет тарихынан сілтеме ретінде Махфуз Д. Дринкуотераның 1930 жылға дейінгі батыс

Еуропа әдебиетінің тарихын қамтитын кітабын таңдайды. Әрі соған сүйене отырып, түрлі ғасырдағы, түрлі бағыттағы суретшілер қаламынан туындаған әдеби классиканы оқуды жөн көреді.

Негізінен ағылшын тіліндегі шығармаларды оқиды, себебі ол кезде көптеген еңбек араб тіліне аударылмаған еді. Ағылшындық Шекспир, француз Стендаль, неміс Э. Хемингуэй секілді ұлы жазушылардың туындыларын оқып, дүниетанымын кеңейтеді /1, 41/.

Махфуз орыс әдебиетінен Достоевскийдің «Соғыс және бейбітшілік», «Қылмыс пен жаза», сондай-ақ Тургенев романдары мен А. Чехов әңгімелерімен сусындайды. Одан кейін ол Максим Горькиймен танысады. Ол туралы Махфуз: «Горькийді одан бұрынғылармен салыстыруға болмайды. Оның шығармашылығында «мақсатты әдебиеттің» белгілері айқын байқалады. Автор пафосынан рахатқа бөленесің» - дейді.

Махфуздың авторлар мен олардың шығармаларына деген көзқарасы бірқалыпты емес, олармен жақынырақ танысқан сайын пікірі де өзгеріп отырады. Бірақ жазушының Горькийге деген көзқарасы ерекше. М. Горький шығармаларын сипаттай отырып, Махфуздың «мақсатты әдебиет» (әл-әдәб әл-хадиф) деп қолданған термині 50-жылдардағы мысыр сыни әдебиетінің қалыпты сөзіне айналып кетті. Ол сана-сезімді оятуға және әлеуметтік белсенділікке шақыруға бағытталған нақты әлеуметтік бағыттағы әдебиетті көрсетті /1, 42/.

30-жылдардың ортасында әдеби туынды жазуға кіріскен Махфуз өзіне белгілі бір талаптар қояды. Алдымен, ол Ежелгі Мысыр жайлы тарихи роман жазуға, екіншіден, сол романды жазу барысында Вальтер Скоттың еңбектеріне сүйенуге бел байлайды /1, 43/.

Махфузға дейін тарихи романды ағылшын роман жазушыларына сүйене отырып, Жиржи Зейдан жазатын еді. Христиан дініндегі ағартушы Ж. Зейдан ислам тарихы жайлы 14 роман жазып үлгерген еді.

Ал мұсылман Махфуз, керісінше, ежелгі Мысырдың тарихы, яғни перғауындар жайында жазуға көңіл бөледі. Екеуі де ұлттық өзіндік сана-сезімнің қалыптасуына айрықша маңызды орынды иеленеді. Бірақ Махфуз бен Зейданды бөлген отыз жыл – өте жылдам дамушы араб әдебиеті үшін үлкен мерзім. Зейдан танымал ағартушы ретінде ислам тарихын, араб тарихы ретінде қарастырып, оны оқырманға шынайы түрде жеткізуге тырысады. Ал идеалистік философияның концепцияларын меңгерген, 1919 жылғы көтерілістен туған үміт пен үмітсіздік кезеңінде балалық шағын өткізген Махфуз халық бостандығын, туған елінің тәуелсіздігін,

мысырлық көне дәуірдегі батырларды аңсайды.

«Ескішілдікті», «дәстүрлілікті» айыптаудан Нагиб Махфуз бас тартпады. Дегенмен оның жазған әрбір жаңа кітабындағы сарын, әрбір ұшқыр ойлы сөз жаңашылдардың сол дәуірдегі күрделі мәселелермен байланысты рухани сезімтал тілшілеріне тиіп те үлгерді. Әдебиет дәстүршілдікке еліктеуден емес, оны біліп, онымен бәсекелесу арқылы дамиды. 60-жылдары Мысырда «жаңа роман» атты жанр пайда болғанда, әдеби сыншылар жас роман жазушылардың әлсіз қырларына сын айта келе, олардың туындыларында Махфузға еліктеу басым екендігін айтады. Және Махфузды толықтай зерттеп білмей, оның шығармаларын өне бойларынан өткізбей, оған еш қарсылық танытпастан жас роман жазушылардың нақты бір туынды жасап шығарулары ойға қонымсыз /1, 43-44/ деп сынаған.

Махфуз романдарында оның өмірбаяны мүлдем айтылмады деу дұрыс емес. Әрине өзге прозашылар секілді айқара ашылмай, біраз ұстанымды болғаны көрінеді. Өмірінің көптеген оқиғаларын, өмірбаяндық фактілерді, ішкі ойлары мен сезімдерін өз кейіпкерлеріне беріп, «табыстады» десек те болады. Бірақ ол өзінің жеке тұлғасын ешбір жерде ашып жазбайды, әрдайым астарлап баяндайды.

Сұхбат кезінде Махфузға Поль Валеридің сөзін дәйектеп, ішкі дүниесінде өз әлемін алып жүретін әрбір көркем өнер иесі оны түсіндіре білу керек деп, «Бізге өз әлеміңізді түсіндіріңізші», - дегенге Махфуз: «Менің ойымша, Поль Валери кітаптар жайында айтпақ болған. Өйткені суретші өз әлемін кітаптардан өзге еш нәрсемен түсіндіріп бере алмайды. Өнер үдерісі бір мезгілде дүниетаным мен жазушының өз-өзін танып білуі. Ал бұл үдеріс түпкілікті жалғасады.

Нагиб Махфуз романының шексіз үлкен әлемін толықтай қамтамасыз етіп жазу үшін зор күш-жігер мен ізденіс қажет.

1952 жылы Махфуздың кейінде араб әдеби әлемінде әйгілі «Трилогиясы» жазылып бітеді. Трилогияға «Сарайлар арасында», «Қиялдағы сарай», «Шекер үй» [«Бейна әл-Қасрейн», «Қаср әш-Шәук», «әс-Суккария»] еңбектері енеді. Бұл 3 романның да атауы Каирдегі ескі кварталдардың атымен аталған. Онда соғыс кезінде өмір сүрген каирлік отбасының өмірі суреттеледі. Автордың және сыншылардың айтуынша, «Трилогия» «сыни реализм стилінде» жазылған. Көлемі жағынан үлкен бұл үш роман кейде «Каирлік үштік» деп те аталады. 1952 жылы жазылып біткенмен, тек 1956-1957 жж. ғана жарық көреді. Осыдан бастап, автор араб көркем әдебиетінің алғашқы жарық жұлдызына

айналады. Бұл романдарда мысырлықтар алғаш рет әлеуметтік-саяси бағыттың, қақтығыс пен қарсылықтың айқын беллетристикалық көрінісін иеленеді. Тель-Авив университетінің профессоры Сассон Самех аталған трилогияға «Мысыр қоғамын, саясатын зерттеуші кез-келген саясаткер Махфуз трилогиясын оқымай өтуі мүмкін емес» - деп жоғары баға берген болатын.

Сонымен көптеген жылдар бойы жас Махфуздың бойында әлемді танып-білуге қол ұшын беретін, әдебиетке деген махаббатын күшейтетін және бұл әлемнің сырт-келбетін өз ойындағыдай етіп қалыптастыруға негіз болатын тылсым күшті ол философиядан іздеді. Ізденісі жеңіспен аяқталды. Соңғы шешім Махфуз әдебиеттің де дүниені танып білуде зор рөлі бар екеніне көз жеткізгенінде белгілі болды. Оған белгілі бір психологиялық кедергіні жеңіп шығу қажет еді.

Философияны оқып, оны зерттеп білуге кеткен талай жылдар, әрине бостан-бос өткен жоқ. Философиялық дайындық Махфуздың белгілі бір заттарға деген көзқарасын өзгертті, өмірлік танымын кеңейтті, әрбір жеке құбылыстарға жалпы түсінік бергізіп, ойлаудың «романдық стилін» өмірге әкелуіне бірден-бір себеп болды.

Суретші-Махфуздың ой өрбітуі - өте кең. Мұндай жағдайда новеллаға лайық қысқа әрі динамикалық фабулаларды құру да өте қиын.

Тек уақыт өте келе ғана, өмірбаяндар (сиралар) мен астарлы әңгімелер жазуда өзіне ыңғайлы формаларды ашады. Көлемінің аздығына қарамастан, ол барлығын қамтып, аяқталған бір ойды бере алатынына көз жеткізеді /1, 40/.

1959 жылдың қыркүйек айында «эл-Аһрам» газеті Нагиб Махфуздың «Біздің көшенің балалары» [Аудад харатина] атты жаңа романын жариялай бастайды. Алайда Махфуз бұл романдан соң өзін не күтіп тұрғанын білген де жоқ еді. Аз ғана уақыт өтер-өтпестен жазушының атына көшелерде, жұма намаздарында лағынеттер айтылды.

Онымен қоса, эл-Азһар «эл-Аһрам» газетінің беттерінде мұндай «дінбұзарлық» кітаптың шығуына наразылық білдірді. Сөйтіп, Мысырда оның кітап болып басылып шығуына тиым салынды. «Біздің көшенің балалары» романы алғаш рет 1967 жылы Бейрутта «Дар эл-Әдәб» баспасында жарық көрді. Ал Мысырда ол туралы айтуға да тиым салынып, тек Махфуз Нобель сыйлығына ие болғаннан кейін ғана шығармаларының тізіміне енгізіледі /1, 182/.

Эл-Азһардың наразылық білдіру себебі неде? Роман неге мысырлықтардың көңілінен шықпады?

Оның мән-жайына келер болсақ, романда

құдай туралы «өзге тілмен» айтылады, дұрысырақ айтсақ, әңгіме Алла тағала емес, мүлдем басқа құдай жайында.

Роман халық аңыздарының негізінде жазылған. Ұрпақтан ұрпаққа, ауыздан ауызға тарап келе жатқан аңыздарды автор «көше тұрғындарының» аузына салады /1, 184/. Сондай-ақ романдағы барлық аллегориялар оңай көрінеді. Таяу Шығыстағы Адам мен Хауа жайындағы үш монотеистік діннің хикаялары, жәннаттан қуылу, Мұса пайғамбардың, Иса пайғамбардың, сондай-ақ пайғамбарымыз с.а.с. прототиптері беріліп, танымал батырлардың өмірбаянын жазатын ортағасырдағы араб халықтық романдарының үлгісіндегідей аңыз-әңгіме үлгісінде өзгертіліп жазылған. Осылай автор діндегі ақиқатты халықтық аңыз ретінде ұсынады /1, 185/. Бірақ бұл оның шығармашылығына кері әсерін тигізген жоқ. Ол басқа да романдар жазу арқылы шығармашылығын әрі қарай асқақтатты.

Махфуз араб жазушыларына араб ұлтының көне тарихын «таза қолмен» игерудің үлгісін жасап кетті. Тарихи шындық қандай формада, қандай мазмұн, қандай қуатымен жұртты баурайды, ол жағы жазушының қабілеті, тәжірибиесіне, білім деңгейі, саяси-әлеуметтік түсінігі, талғамы мен танымына қатысты. Әлбетте нақты деректердің ізінен айнамай, соның шығу себептерін, салдарын, нәтижесін қатаң жүйемен баяндауға негізделген жалаң, жалаңаш тарихты, оның өнер қуатымен іші, сырты бірдей ажарланып, келісімін тапқан көркем панорамамен шатастыруға болмайды.

Нагиб – не нәрсе жазса да түбірін, тамырын, ішкі сырын, қасиетін қармай жазатын қаламгер. Ол – араб әдебиетінде әлі игерілмей жатқан тыңға түрен салған, жаңа сүбелі бағыт іздеп, жаңа сүлей суреткер атағын жалпақ жұрты мойындап, қаламынан шыққан дүниесін іздеп жүріп оқып, сағына қауышатын халық жазушысы ретінде шапшаң мойындалған, сан миллиондаған оқырманы бар бірден-бір қуатты қалам иесі, дейді зерттеушілер /9, 162-166/.

Нагиб Махфуз шығармалары өзінің мазмұнына сай араб, әсіресе Мысыр әдебиетіне мүлде тың формалар енгізді. Солардың бәрін сайып келгенде, ерекше аңғарылатын бір нәрсе – Махфуз шығармаларының құндылығы, байсалды, ойлы мазмұнда жазылуы және сөз шеберлігі /8, 66/.

Нагиб Махфуз сынды өнер туындыларының озық үлгілерінің мәңгілік маңызын жоғалтпауының шарттары бар. Біріншіден, белгілі бір кезеңдегі ақиқат өмірдің және сол кезеңдегі нақты бір көркем туындыда көрініс тапқан адам санасы деңгейінің өзіндік ерекшелігі. Екіншіден, уақыт жағынан айырмасына қарамастан, адам

дамуының ортақтығы, яғни төменнен жоғарыға қарай өсу ерекшелігі.

Н. Махфуздың стилі қарапайым ойды көркем етіп жеткізуімен, сондай-ақ күрделі ойды оқырмандарға оңтайлы әрі оңай етіп жеткізу ерекшелігімен дараланып тұрады. Оның шығармалары рухы жағынан барынша шыншыл болып келеді /10, 225-226/. Ал кей кездерде оның туындыларында кездесетін метафоралардың тұңғығына енгенде, кейде тіпті ол шындықтан алшақтап асыра сілтейтін де тәрізді. Қарымды қаламгер, үлкен жүректі азамат болып еліне танылған Махфуздың әдеби мұрасы - өте бай.

1. Кирпиченко В.Н. «Нагиб Махфуз - эмир арабского романа». - М., Наука, 1992.
2. Россия - Восток - Запад. - М., 1999. - С. 265-278

3. Philology.ru
4. Википедия, свободная энциклопедия
5. www.google.ru
6. Египетский роман конца XX века// Журнал «Восток», 2002, № 3, с. 104-117.
7. نجيب محفوظ "اولاد حارتنا", دار مصر للطباعة
8. سعيد جودة السحار "اعلام الفكر العربي"
9. د. عبد القادر القط "في الأدب العربي الحديث"
10. الدكتور محمد حسن عبد الله "الإسلامية و الروحية في أدب نجيب محفوظ"

В статье рассматривается творческий путь Нагиба Махфуза-романиста, его место и заслуга в развитии данного жанра в арабской литературе.

In this article considered creative way of novelist - Nagib Mahfuz, his place and services in development on this genre in arabian literature.

М. Ж. Кулбаева

ҚЫТАЙ МАҚАЛ – МӘТЕЛДЕРІНІҢ МАҒЫНАЛЫҚ ЖӘНЕ ГРАММАТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Тіл - ғасырлар жемісі, халық мұрасы, ұлттық қазына. Халық өміріндегі тарихи белбелестер, ұлы өзгерістер, оның сыры ұрпақтан-ұрпаққа тіл арқылы жетеді. Ұлт мәдениетінің негізгі көрсеткіші - көркем әдебиеттің де шыннайы болмысы, шеберлігі оның тілі арқылы көрінеді. Ал осы тілдің бейнелілігін, байлығын арттыра түсетін сөздік қордың ауқымды бөлігі – мақал-мәтелдер болғандықтан, бүгінгі таңда әдеби тілдің мақал-мәтелдік қорын зерттеудің теориялық және практикалық жағынан да өз негізі бар.

Қытай мақал-мәтелдері басқа да тілдегі мақал-мәтелдер секілді халық даналығының бейнесі болып табылады және халықтың өмірлік тәжірибиесін білдіреді. Мақал-мәтелдер қысқа формада алуан түрлі құбылыстардың, олардың ерекшеліктерінің мәні мен тереңдігін көрсетеді. Мақал-мәтелдерде оларды жасап шығарған халықтың өмірі жан-жақты бейнеленеді деп айтуға толығымен болады. Мақал-мәтелдер тарихи оқиғаларға, ежелгі тұрмысқа, қоғамдық және отбасы тұрмысының салтына, наным-сенімдерге, адамгершілікке, адамдардың қарым-қатынасына және адамның табиғатпен қарым-қатынасына, өндірістік қызметке және т.б. қатысты ақпаратты сақтаушы болып табылады. Мысалы: 大意失荆州 - dayi shi Jinzhou - «Қарапайым немқұрайлықтың нәтижесінде, маңызды шығынға ұшару» (сөзбе-сөз аударған кезде «немқұрайлық арқасында Цзинчжоуды жоғалту») мақалынан соғыс кезінде генералдардың

қаланы жауға беріп алғаны туралы айтылады, яғни осы тарихи оқиға мақалға негіз болып отыр.

Келесі мақалдан қарапайым халықтың ренішін байқауға болады. Шенеунік, бай-манаптардың қолы ұзын, олар үшін заңның күші жоқ.

只许州官放火，下许百姓点灯 - zhi xu zhou guan fang huo, bu xu bai dian deng - (сөзбе-сөз аударғанда «шенеунікке өрт салуға да болады, қарапайым халыққа шам жағуға да болмайды»).

Ал 远亲不如近邻 - yuan qin bu ru jin lin - «Жақын көршің алыстағы туысыңнан артық» мақалынан, әдетте жиі кездесетін туысқандардың арасындағы салқындық құбылысын көреміз. Жалпы бұл мақалды әлем халықтарының барлығында кездестіруге болады.

Қытай мақал-мәтелдерінің қатарында өз бойына жердің рухы мен қарапайым халықтың тұрмыс-салтын сіңірген «шаруашылық» мақал-мәтелдері ерекше орын алады.

Мысалы: 农时百行本 - nong shi bai hang ben - «Шаруаның еңбегі - барлығының негізі» (сөзбе-сөз «шаруаның еңбегі – жүз мың жылдықтың негізі»), Қытайда негізінен ауыл шаруашылығы дамыған, бұл мақалдың мәнін шаруашылық тұрақты дамыса, мемлекет те тұрақты дамиды деп түсінуге болады.

Ал 人布欺地皮，地不欺肚皮 - ren bu qi dipi, dibu qi dipi - «Адам жерді ренжітпесе, жер адамды ренжітпейді». Бұл мақал да шаруашылыққа байланысты. Адам жерді баптаса, суарып, арам шөбін жұлса, жер де өз есесіне адамға жемісін беріп, жауабын қайтарады.

Мына мақалда 白米细面，土中提炼 - baimi ximian, tu zhong tilian - «Күріштің ақтығы мен кеспенің жіңіш-